

प्रस्तावना

सुमारे दहा बारा वर्षापूर्वी सोलापूर येथे श्री. पं. हुकूमचंदजी भारिल्ल यांच्या व्यायिंनातून विवर स्वबन्नारसीदासजी यांचा भारिल्ल यांच्या व्यायिंनातून विवर स्व.बन्नारवीदासजी यांचा उल्लेख झाला. त्यावेळी त्यांच्या जीवनावर काहीसा प्रकाशझोत पडला.

कविवर्यांनी लिहिलेल्या समयसारनाटककलश यावरील टीका ग्रंथाच्या प्रस्तावनेत पं. रतनचंदजी भारिल्ल यांनी यांच्या जीवनातले कांहि प्रसंग लिहिले ते वाचले. आणि माझां मन बनारसीदासजीच्या प्रतिमेचा शोध घेवू लागले .

हिंदी भाषेतल पहिल काव्यात्मक आत्मचरित्र अशी ख्याती असलेल त्यांच अर्धकथानक त्यावर पूणे विद्यापिठात अेका विद्यार्थ्यांना प्रबंध लिहला. त्याचं इतिवृत्त दैनिक सकाळ मध्ये वाचल.

तेंव्हा कळल की सुमारे साडेतीनशे वर्षापूर्वी होवून गेलेला हा जैन कवि साहित्य आणि व्यक्तित्व या दोन्ही बाबतीत वैशिष्ट्यपूर्ण होता, तेव्हा वाटू लागल की त्यांच्या जीवनावर चरित काढंबरी लिहावी, परन्तु कित्येक दिवस नुसत वाटणच राहिल, कारण त्यासाठी कराव्या लागणा-या अभ्यासासाठी तेव्हा वेळ नव्हता, अणि त्याच मूळ आत्मवृत्त अर्धकथांनक मला मिळाल नव्हत.

परन्तु माझे काका. डॉ. विद्याचंद्र श्री. शहा, मुंबई यांनी अर्धकथानकांची अेक प्रत मला मिळवून दिली, व पुज्य माणिकचंदजी भिसीकर यांनी काही संदर्भ ग्रंथ दिले, आणि स्व. पूज्य १०८ आचार्य संमतभद्र महाराजांनी प्रेरणा देवून आशिर्वाद दिले.

मी त्या ग्रंथाचं वाचन सुरु केलं, जसा खोलवर विचार करू लागले तस जाणवू लागल की बनारसी दासाना संपूर्ण जाणण फार अवघड आहे. त्यांच्या स्वभावाला, व्यक्तीमत्वाला विविध पैलू आहेत शब्दबद्ध करणेही कठीण.

माझ्या डोळ्यांपूढे त्याचं विविधरंगी व्यक्तीचित्र उभे राहिले. त्यांच्या स्वभावात असलेल्या मिस्कीलपणानं मला भूल घातली. त्यांचा कळंदरपणा, त्यांची प्रतिभा, त्यांचे कर्मभोग, त्यांची निरासक्ती, त्यांचा सडेतोडपणा, त्यांची विचारशिलता, त्यांची श्रेष्ठ साहित्यनिर्मिती हे सारं नेमकं लेखनात पकडणं व त्यात योग्य रंग भरणं हा सारा माझ्या दृष्टीने अभूतपूर्व आणि अद्वितीय असा अनुभव होता.

मी अनेक आत्मचरित्रे वाचली आहेत. अतिशय प्रांजल अशी आत्मचरित्रे दुर्मिळच . त्यांचं स्वरूप हिमनगासारखं असतं. अर्ध्याच्यावर भाग लपलेला. खुपदा ऐकांगी अर्धसत्यच असते.

परन्तु अर्धकथानकामध्ये बनारसीदासजीनी आपलं पन्नास वर्षांचं जीवन खुलं केलं आहे. आयुष्यातलं बरे वाईट अनुभव, स्वतःचे गुणदोष अगदी व्यसनंही, स्वतःचेच असलेले विचार सारं कांही कुठेही न भिता निर्भयपणे मांडले आहेत .

अर्धकथानक वाचताना साडेतीनशे वर्षापूर्वीची राजकीय, सामाजिक, कौटुंबिक परिस्थिती लक्षात येते. तेंव्हाच आणि आताचे बाजारभाव पाहिजे तर आपला विश्वासच बसत नाही. अस्थिर राजकीय परिस्थितीमुभे जनतेचं जीवन वारंवार विस्कळीत व्हायचं, व्यापारी वर्गावर राज्यकर्त्यांकडून पराकोठीचे अन्यरय व्हायचे त्याचं वर्णन मुभतूनच वाचण्यासारखं आहे.

स्व. बनारसीदासजी यांचा पिंड क्रांतिकारकाचाच होता, त्यांचे क्रांतिकारक विचार त्यांनी आपल्या कृतीत, आचरणात आणले होते.

आग्रा येथे व्यवसायनिमित्त वास्तव्य असताना त्यांनी मोगल बादशहाच्या तीन राजवटी पाहिल्या. बादशहा अकबर, जहांगीर व शहाजहान. यापैकी जहांगीर व शहाजहानशी तर त्यांचा अकृतिम स्नेह होता. पट खेळण्यासाठी त्याना बादशहाचे आमंत्रण यायचे. परन्तु त्या गोष्टीचा फायदा त्यांनी स्वतःचा उत्कर्षासाठी कधीच करून घेतला नाही, आपल्या चरितार्थापुरत्या टोप्या विकल्या गेल्या की हा कळंदर कवी दुकान बंद करून काव्यसाधनंत दंग होवून जायचा .

जेव्हा जवळ एक फुटकी कवडी नव्हती, व्यापारातील नुकसानीत सारं द्रव्य गमावलं होतं तेंव्हा रोज उधारीची फक्त कचोरी खाऊन त्याने दिवस घालवले. परन्तु त्यावंळच्या रात्री मात्र काव्यशास्त्र विनोदात त्यानं धुंदपणे घालविल्या होत्या. रसिकांना भरभरून आनंद दिला, मैफिली फुलविल्या होत्या.

पंडितजी बनारसीदासजीनी दुदैवाचे अनेक प्रहार पचवले. नऊ मुले व तीन बायका सर्वांचे मृत्यु त्यांना पहावे लागले.

निष्पर्ण अशा वृक्षावरच्या पक्षाप्रमाणे त्यांना एकाकीपणा आलेलं तरीमीह ते आत्मानंदात निमग्न राहिले. त्यांनी निर्मिलेलं साहित्य आजही अजोड आहे. अशा या श्रेष्ठ कवीवर्याच्या जीवनावरील चरित कादंबरी लिहताना म ला अंक आगळ्या आनंदाचा अनुभव आला.

वाचकांनीही ते वाचून असाच आनंद घ्यावा ही भावना .

सौ. सुरेखा चंद्रगुप्त शहा,
चंद्ररेखा, सम्राट चौक,
सोलापूर.

फो.नं. २६३७७